

Takács Gyula*

KRASZNOJARSZK, 1919. AUGUSZTUS 1–2.

KRASNOYARSK 1ST AND 2ND AUGUST 1919

ABSTRACT

On 1st and 2nd August 1919 the military court of the 12th Rifle Regiment of the Czech Legion sentenced to death 17 Hungarian prisoners of war in Eastern Siberia, who were executed in the military camp near Krasnoyarsk. As members of the Hungarian Alliance, five of them were accused of political conspiracy against the Czechoslovak state and hostile intentions against the Czech Legion. The accusation against three indictees was supporting rebel soldiers and nine persons were executed as former red guardist. This article summarizes the events and circumstances of the last days of July in the prisoners of war camp. It tries to find the prelude of this unfortunate case. It also gives some information about memoirs of witnesses and mentions the conditions within the camp. This article is only a brief overview of the issue based on some secondary sources. It is an edited variant of a conference lecture.

1. 1919. augusztus 1–2.

1919. augusztus 1–2-án a kelet-szibériai a Krasznajarszktól mintegy hat versztnyire északkeletre található² Vojenni Gorodok elnevezésű katonai táborban a 12. csehszlovák lövészezred hadbíróháza hivatalosan kommunista összeesküvés és a cseh állam ellen irányuló magatartás miatt 17 magyar hadifogoly vádlottat kivégeztetett.³ Az áldozatok névsora:⁴ Dukesz Artúr (hadapród, budapesti joghallgató), Fekete Emil (tart. hadnagy, ó-écskai községi jegyző), Forgács Dezső (tart. zászlós, bácskai ügyvéd), Gáspár Béla (hadapród, budapesti hivatalnok), Katona Gyula (tart. hadnagy, gyöngyösi tanár), Kraszovszky Dezső (tizedes, budapesti hivatalnok),⁵ Ludwig Kálmán (tart. zászlós, veszprémi író),⁶ Molnár Alajos (hadapródjelölt, nagyatádi ügyvéd), Pap János (honvéd, lévai ékszerész), Pavel György (honvéd, budapesti szerelő), Pély Géza (tart. hadnagy, galántai ügyvéd), Saj Jenő (honvéd, kökényesdi hivatalnok), Skoff Béla (hadapródjelölt, alsóalmási gazdász), Száva István (tart. hadnagy, csíkszeredai ügyvéd), Székér Károly (tart. zászlós, aradi tanító), Székely Lajos (tart. főhadnagy, marosvásárhelyi tanár), Zsedér Sándor (tizedes, porcsalmai gazdász).⁷

A hadifogolytábor cseh parancsnoka⁸ (Skrivanek) 1919. augusztus 10-én kelt jelentésében megjegyezte, hogy a táborban végzett házkutatáskor előkerült iratok alapján öt fő bűnösségét bizonyítottan találták politikai összeesküvés vétségében

* Takács Gyula, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem; könyvtári asszisztens, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.

(Fekete Emil, Katona Gyula, Pély Géza, Száva István, Székely Lajos). Az indoklás szerint a táborban működő Magyar Szövetség május 27-i – Pély Géza által aláírt – felhívása a háború során elvesztett területek visszaszerzést pártolta. A hadbíróság megállapítása szerint kilenc személy a bolsevik párthoz tartozott (Dukesz Artúr, Forgács Dezső, Gáspár Béla, Kraszovszky Dezső, Ludwig Kálmán, Molnár Alajos, Pap János, Pavel György, Skoff Béla), és mint volt vörösgárdistákon hajtották végre az ítéletet; további három illető pedig lázadó bujtatásának büntetettét követte el (Saj Jenő, Szekér Károly, Zsedér Sándor).⁹

Az ügygel kapcsolatban a cseh kormány irkutszki meghatalmazottja (Blagosch) az irkutszki dán alkonzulnak – november 7-i dátummal – küldött levelében a 3. csehszlovák dandárparancsnokság jelentését közölte. A dokumentum kijelentette, hogy egyrészt a tábor átkutatásakor megtalált feljegyzésekkel igazolódott az az előzetes információ, miszerint a táborban bolsevik eszméket követő társaság céljai valójában az oroszországi csehszlovák hadsereg ellen irányultak, másrészt (az előbbivel összefüggésben) a hadifoglyok zendülésben voltak érintettek. Az irat támadó szervezetként minősítette az egyesületet, és felrótta annak, hogy a cseh és magyar államok között akkor fennálló hadiállapot tudatában fegyveres támadásra készült.¹⁰

2. Mi történt?

1919. július 30-án éjszaka¹¹ a krasznojarszki katonai és hadifoglytábor területén állomásozó, Alekszandr Vasziljevics Kolcsak admirális haderejébe¹² tartozó egyik¹³ ezred állománya megtagadta az engedelmességet. A kényszersorozás, feljebbvalóik bánásmódja, továbbá a politikai agitáció következtében a nagyrészt újoncokból álló legénység szembe szállt a tisztekkel. Az ellenszegülők ellen a helyőrség ágyúkat fordított, majd (egy mintegy 100-150 fős csoport kivételével, amelynek sikerült a partizánokhoz eljutni)¹⁴ csaknem az egész egységet kozák csapatok zárták körül.¹⁵

A hadifoglyok nagy részét váratlanul érték az események. Lengyel József leírása leginkább egy zűrzavaros hajnalt elevenít meg az eseményekkel kapcsolatban. Társai aggodalmas beszélgetésére felriadva közeledő tömeg morajlására és fegyverek dörrenésére lett figyelmes. Bajtársaihoz csatlakozva a barakk ablakánál figyelte a nehezen kivehető történéseket. A raktárak irányában rajvonalat vett észre, folyamatosan hallható volt a puskaropogás a kerítésen túlról. Az udvarra nem merészkedett senki, majd a legénységi barakkok felől érkező férfítól egy kiáltás hangzott – „Emberek! Gyerünk segíteni!” –, és az illető nyomában öt-hat ember tűnt el a kapu irányában, ahol nem állt ő. A megélenkülő udvaron ekkor már többen a kapu felé rohantak, ahol a nyitott táborkapu láttán megtorpantak, majd miután ráeszméltek, hogy nincs értelme kimenni, visszahúzódtak az épületekbe. Már kivilágosodott, amikor a város felől ágyúlövés érte a tábor. Menekülő katonák rohantak be az udvarra, azonban a foglyok nem engedték be őket a barakkokba. Rajvonal jelent meg a tábor szélén, a bent lévők megadták magukat. Lassan elhal-

tak az ordítások, megszűnt a felfordulás zaja, a foglyok megnyugodhattak – vége volt, és nem keveredtek bele. Váratlanul egy orosz század vonult az udvarra, géppuskáikat a barakkokkal szemben állították fel. A tanácstalan foglyok kitértek, azonban egy katona pofon vágott egy társával beszélgető illetőt, majd mindenkit az épületekbe zavartak.¹⁶

Stessel Ernő ismeretei szerint a táborba beszökött orosz katonáktól a hadifoglyok még hajnalban megtudhatták, hogy a pár idősebb altiszt tanácsára fellázadt katonák néhány tisztet lelőttek, és a raktárakból kocsikon fegyvereket és lőszer szállítottak a környező erdőkbe. A nagyjából újonc legénység egy része tulajdonképpen minden szervezetség nélkül lövöldözött az orosz tiszti épületekben elbarikádozva védekezőkre, másik része pedig a város felé rajvonalat alakítva beásta magát. Olyan hírek is eljutottak foglyokhoz, hogy a városban állomásozó orosz egység szintén fellázadt, a csehek lefegyverezve birtokba vették a várost, a közeli nyári táborból segítség érkezik a felkelők támogatására; sőt volt, aki biztatta őket, hogy itt az idő a cseh uralom lerázására. A hadifogolytábor lakói azonban jobbra csupán passzívan szemlélték az eseményeket. Mire kivilágosodott, a felkelőkkel szemben felfejlődött a város orosz helyőrsége (amelynek tartalékát egy cseh zászlóalj képezte anélkül, hogy harcba bocsátkozott volna), illetve a nyári tábor felől támadás érte a fellázadt katonákat, akik rövidesen megadták magukat, így reggel nyolc órára befejeződött a harc.¹⁷

Lengyel József megjegyezte: egy orosz katona később azt állította, hogy a felkelést a minuszinszki vörösök készítettek elő, mert zűrzavart kihasználva lőszer akartak zsákmányolni a helyi raktárakból. Megtámadták a tiszti lakásokat és az étkezőt is, majd miután céljukat elérték, elmenekültek, és sorsukra hagyták a felbujtott legénységet.¹⁸

Miután felmerült a hadifoglyok zendülés előkészítésében való részvételének gyanúja, a kozák katonák a foglyok megtizedelését indítványozták, aminek elmaradásában nagy szerepe volt egy olasz tisztnak (feltehetően a krasznajarszki olasz ezredparancsnok)¹⁹ közbenjárásának. Végül az esetleges bűnsegédlet kérdésének kiderítését egy cseh egységre bízták, így be is vonult a táborba a 12. cseh szlovák lövészezred egyik zászlóalja. Több helyen géppuskákat állítottak fel, az este folyamán létszámenőrzést, durva személyi motozást tartottak, és átvizsgálták a lakóhelyiségeket, ahol leginkább fegyvereket kerestek.²⁰

A kutatást végzők közeledtére föbe lőtte magát egy katona, aki a fellázadt orosz ezred állományába tartozhatott, és addig két földbarakk közti árokban húzta meg magát. Miután a hadifoglyok által viselt köpenyt találtak rajta, a cseh járőrparancsnok felszólította a legközelebbi barakkban lakókat, hogy tíz percen belül jelentkezzen, akitől a felfedezett személy a ruhadarabot kapta. Mindezt tette annak ellenére, hogy az illető reggel óta bujkálhatott az udvaron, továbbá a köpenyt máshol is szerezhette. Mivel senki nem vállalta az esetet, néhány felvidéki születésű, illetve német származású hadifogoly elkülönítése után három magyar személyt kiválasztottak a barakkhoz tartozók közül, és a tábor szélén lévő ároknál kivégezték őket.²¹

Így merülhetett fel a jelentésben leírt bujtatással történő bűnpártolás gyanúja. A felbujtókat kereső orosz és cseh tisztek értesülései szerint az ezredben is szolgált egy volt magyar hadifogoly, aki a zavargás során géppuskával veszteségeket okozott mind kozákok, mind a csehek soraiban.²² Egyes adatok szerint a hadifoglyok közül Kis Ferenc (korábbi vasöntödei munkás) géppuskával harcolt a felkelők oldalán.²³ A 3. csehszlovák dandárparancsnokság jelentése egy magyar személyről tesz említést, aki felfedezésekor a tábor területén lévő rejtékhelyén, egy gödörben követett el öngyilkosságot. Lengyel József emlékei szerint egy orosz illetőről lehetett hallani, aki a barakkok közt menekülés közben agyonlőtte magát, miután felfedezték, hogy a foglyok között rejtőzködött.²⁴

Másnap reggel a leverten várakozó foglyok közt Lengyel József is ráláthatott a barakkból a kerítésen túl álló orosz parancsnokság épületére,²⁵ amely mellett a nap folyamán nagyjából ötszáz felkelőt agyonlőttek.²⁶ Nem sokkal később kitudódott, hogy cseh járőrök névsorral keresték, és kihallgatásra vitték a Magyar Szövetséget vezető tiszteket; mindazokat, akik a polgárháborúban a vörösök oldalán harcoltak, sőt még egy fiatal zászlóst is, aki egyszer részegen becsmérlő megjegyzést tett a csehekre... Stessel Ernőtől a hadifogoly temető tervrajzát, Pély Gézától pedig az egyesület üléseiről vezetett jegyzőkönyvet kobozták el, akit néhány társával együtt letartóztattak.²⁷

A Magyar Szövetség – többek között – Vértes Géza százados és Pély Géza indítványára kb. 1000 taggal alakult meg.²⁸ A tagok járandóságukból legalább havi 5 rubel befizetését vállalták a rászoruló, főként munkaképtelen magyar legénységnek születési helyre, nemzetiségre és vallási hovatartozásra való tekintet nélkül. A támogatás ezen felül egyéb formában is történhetett, például előadások szervezésében. A kezdeményezést indokolttá tette a foglyok között érezhető elkeseredettség, illetve a fel-felbukkanó elégedetlenség, amely a tisztek magasabb illetményét nehezítette. Az alakuló választmányi gyűlésen ügyvezető elnöknek Pély Gézát, díszelnöknek Stessel Ernőt választották, aki ragaszkodott az egyesület politikailag semleges működéséhez (ennek nyomán ezt az alapszabály is rögzítette), és jelezte: a szövetség működésében csak pénzbeli támogatással vesz részt. Beszédében hozzászólt Pély Géza 20 milliós magyar állam megalakításának lehetőségéről írt fejtegetéséhez, azonban az ülés ilyen témával érdemben nem foglalkozott.²⁹

Stessel Ernőt augusztus 1-én este kilenc óra körül szállásáról átkísérték a parancsnoki irodába, ahová folyamatosan hozták a magyar, osztrák és német tiszteket. A magyarokat éjjel 11 órakor átkísérték a cseh parancsnokságra, a többieket pedig motozást követően helyben különszobába zárták. Stessel Ernő a szobában tartózkodott a személyek átvizsgálásakor. A ki-be járkáló cseh tisztek közül egy odalépett hozzá, halkán megkérdezte, hogy miért van ott, esetleg épületparancsnok volt-e. Miután nem tudom, illetve nem válaszokat kapott, kiment. Nem sokkal később egy másik illető lépett be, néhány percig az ablaknál állt, majd amikor nem volt senki a magyar tiszt közelében, odasúgta, hogy ne aggódjon, nem esik bántódása. Stessel Ernő nem válaszolt. (Másnap értesült arról, hogy Pély Gézát és

néhány társát már aznap este nyolc órakor kivégezték.) Az irodából egymás után szólították a letartóztatottakat szomszédban ülésző haditörvényszék elé. Stessel Ernőre éjjél után került sor. (Előtte Katona Gyulát, utána Száva Istvánt hallgatták ki, mindkettőjükön másnap végrehajtották az ítéletet.) A szobában hat cseh tiszt tartózkodott, közülük három beszélt magyarul. Egy hadbíró századosnak tűnő illető tette fel a kérdéseket németül. Leginkább a szövetségről kérdezett, annak csehszlovákellenes célját sugalmazva. Tájékozottak voltak az egyesülettel kapcsolatban, tudtak Stessel Ernő díszelnöki tisztségéről, sőt szembesítették a választmányi ülésen általa elmondott pár mondattal. (Csak ekkor jutott tudomására, hogy Pély Géza vezetett jegyzőkönyvet.) A törvényszék magyarul beszélő tagjai a jegyzőkönyvben leírtak alapján faggatták, igyekeztek az elhangzottakat terhelő módon értelmezve zavarba hozni. (Az egyik kérdés arra vonatkozott, hogy Magyarország alatt a korábbi nagy vagy a jelenlegi kisebb országot értették-e.) Végül a testület vezetője kijelentette: ettől a vallomástól függetlenül is már megállapítható az egyesület irányultsága, és (a már megtörtént kivégzésekre utalva) közölte, hogy ez a tény már következményekkel is járt. Ezt követően egy ór kíséretében elbocsátották, és csak akkor könnyebbülhetett meg, amikor a táborba érve a katona magyarul megkérdezte, magyar nemzetiségű-e, és merre található a szállása.³⁰

Bár az egyesületnek nem sok köze lehetett a felkeléshez, a jelentésekben felrótt bűncselekmények között szereplő kommunista szervezkedés vétségének felmerüléséhez alapot adhatott az a tény, hogy a szövetségen kívül a táborban működött egy forradalmi csoport is. Farkas Gábor ismeretei szerint Ludvig Kálmán³¹ Dukesz Artúr és Forgács Dezső oldalán vállalt szerepet az 1919. január 8-án vagy 28-án alakult a csoport vezetőségében,³² amelyről Lévai Jenő úgy látta, hogy ideológiai alapon szembehelyezkedett a Magyar Szövetséggel.³³ Ludvig Kálmán a mindössze két példányban,³⁴ titokban terjesztett,³⁵ Jenyiszej című kézírásos lap egyik szerkesztője volt,³⁶ amelynek egyik számában Dukesz Artúr Székely Lajos hadifoglyoknak tartott egyik előadását kritizálta.³⁷ Pogonyi Antal³⁸ és Dornbusch Richárd³⁹ marxista szellemiségű, illetve osztályharcos hangvételű újságként emlékezett meg a Jenyiszejről.⁴⁰

Bizonyos adatok szerint a csoportosulás kapcsolatban állt az egyik orosz ezred illegális tömörülésével⁴¹ (szemben a szövetséggel, amely Farkas Gábor szerint a bolsevikok felfedésében segédkezett),⁴² az orosz kommunista szervezethez tartozott,⁴³ és korábban mintegy 30 foglyot szöktetett a partizánokhoz.⁴⁴ Egyes források szerint 1919. július 29-én a magyar hadifoglyok képviselőinek jelenlétében döntöttek az ezred illegális szervezetének vezetői a fegyveres felkelésről,⁴⁵ sőt a lázadásban (Konsztantin Szaharov és Stessel Ernő információitól eltérően) a 3. hegyi lövészezred és a 30. lövészezred frontra vonulást megtagadó katonái mellett (a bolsevik csoport vezetésével) – a többségtől elszigetelten és kis számban –⁴⁶ a magyar hadifoglyok is részt vettek.⁴⁷ A felkelést az oroszországi kommunista párt krasznajarszki bizottságának Vojenni Gorodokban működő illegális pártszervezete készítette elő. Miután azonban májusban lebukott a második bizottság, a partizá-

nok pedig június 14-én visszavonultak a Badzsej sztyeppéről, elhalasztották az akciót. A munkásokkal tudatták az időpont megváltoztatását, azonban az illegális bizottságot nem sikerült értesíteni, ráadásul a parancsnokság a felkelés előestéjén tudomást szerzett a készülődésről, így az ezred lázadása elszigetelődött. A felkelő katonák a raktárból felfegyverkeztek, bevették magukat a gyakorló sáncokba, majd nyolcórás harc kezdődött a városból érkező kozákokkal és katonai alakulatokkal,⁴⁸ amelynek befejeződését követően megkezdődött rögtön megkezdődött a felelősségre vonás.⁴⁹

Stessel Ernő megemlékezett Elza Brändström közbenjárásáról, és ennek tulajdonítja azt az Irkutzkból érkezett utasítást, amely nyomán beszüntették az eljárást, így megmenekülhetett – többek között – Nagy Kálmán református lelkész, a szövetség egyik aktív tagja. Stessel Ernő tudomása szerint is a cseh parancsnok által jóváhagyott alapszabálynak megfelelően működött az egyesület, ezért annak felfedezésére vonatkozó állítást ugyanúgy valótlanságnak tartotta, mint az eseményeket követő napokon megjelent orosz lapok állítását a hadifoglyok lázadásban történt részvételéről. Az elítélt személyek ellen felhozott terhelő körülményekkel kapcsolatban megjegyezte, hogy ezeket már ismerhették a parancsnokságon, és már korábban is felröhették volna az érintetteknek, amennyiben olyan súlyos vádaknak lehetett volna minősíteni azokat, mint ahogy tették azt a felkelést követően. Pável György például csupán néhány hónapja szabadult az orosz vizsgálati fogságból, mint korábbi vörös katona; három illetőről tudvalévő volt kommunista kötődése; az egyik kivégzett hadapród pedig köztudottan pár hét után megtagadta a további szolgálatot a csehek kötelékében.⁵⁰

3. Összegzés

Mindezek alapján összegzésként elmondható, hogy a krasznojarszki magyar hadifoglyok sérelmére elkövetett cselekmények esetében nem vezette egyéni vizsgálat szándéka az ítélezőket, hanem a körülmények felületes ismeretére alapozva érdekeiknek megfelelő általánosító döntéseket hoztak. Így történhetett meg, hogy egy valószínűleg előítélet és eredménykényszer miatt terhelt eljárás során a kelőléppen nem tisztázott tényállásokat szándékosan felhasználták mindazok ellen, akiknek elítélésével a vizsgálatot végzők számára megfelelően lezárulhatott az ügy.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baja Benedek et al. szerk. (1930): Hadifogoly magyarok története. 2. köt. Baja Benedek (szerk.): Az oroszországi hadifogság és a magyar hadifoglyok hazaszállításának története. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest.
- L. I. Jakovlev et al. szerk. (1967–1968): Magyar internacionalisták a nagy októberi szocialista forradalomban és polgárháborúban (1917–1922). 1–2. kötet. Kossuth Könyvkiadó. s.l. [Budapest]
- Nyéki Károly (1970): A Bakonytól a Jeniszejig. Adatok Ludwig Kálmán életrajzához. In. Éri István et. al. szerk.: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9. Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága. Veszprém. 183–196. old.
- Rátz Kálmán (1930): Az oroszországi cseh-szlovák légió története. Madách. Budapest.
- Renfer Ágnes – Seres Attila (2009): Egy nyilas képviselő hihetetlen kalandjai a Szovjetunióban.
http://www.archivnet.hu/kuriozumok/egy_nyilas_kepviselo_hihetetlen_kalandjai_a_szovjetunioban.html
- Konstantin Sakharow (1992): The Czech Legions in Siberia. Buda Publishing. Akron.
- Jonathan Smele (1996): Civil war in Siberia: the anti-Bolshevik government of Admiral Kolchak, 1918–1920. Cambridge University Press. Cambridge-New York-Oakleigh.
- Stessel Ernő (1925): Hadifoglyok élete Szibériában. Krasznojarszki hadifoglytábor. Szerzői kiadás. Budapest.
- Szántó Zsuzsa (1967): Magyar internacionalisták a polgárháború befejező szakaszában Szovjet-Oroszországban. In. Csallány Dezső (szerk.): Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 10. Jósza András Múzeum. Nyíregyháza. 7–21. old.
- Terbe Lajos (1966): Oroszországban, illetve a Szovjetunióban megjelent magyar nyelvű lapok 1915–1921. In. Bélley Pál et al. (szerk.): Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1963–1964. Országos Széchényi Könyvtár. Budapest. 286–298. old.
- Terbe Lajos (1959): Szibériai magyar lapok 1915–1921. In. Bélley Pál et al. (szerk.): Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958. Országos Széchényi Könyvtár. Budapest. 258–284. old.
- Zalka Máté (1957): Krasznojarszki emlékek. In. Györkei Jenő – Józsa Antal (szerk.): Magyar internacionalisták a nagy októberi szocialista forradalomban. Kossuth Könyvkiadó. s.l. [Budapest] 214–218. old.

JEGYZETEK

1. Takács Gyula, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem; könyvtári asszisztens, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
2. Nyéki Károly (1970) 188. old.
3. Baja Benedek (1930) 422. old.

4. Az áldozatok adatait a Hadifogoly Újság 1920. június 15-i száma is közölte. A kimutatás Forgács Dezsőt kiskőrösi illetőségüként jelezte, Pável György keresztneve ebben a leírásban Gábor, továbbá 18. névként szerepel a felsorolásban Krsuly Emil őrzetető, eszéki fényképész is. Lásd Nyéki Károly (1970) 191. old.
5. Más hivatkozás Krasovszky Dezső foglalkozását színészként jelöli meg. A. K. (1929): Tovariscsi vengerci. Krasznójarszkij rabocsij. 1929. július 30. Lásd Szántó Zsuzsa (1967) 10. old. 15. jegyzet.
6. Keresztlevelén vezetékneve Ludwig formában szerepel. Édesapja által aláírt ügyiratokon a vezetéknev szintén Ludwig leírásban olvasható. Lásd Nyéki Károly (1970) 192. old. 2. jegyzet.
7. Az elhunytak végső nyughelye a tábor közepén később kialakított tömegsír lett, amely fölé emlékművet emeltek. Baja Benedek (1930) 423. old. Konstantin Szaharov úgy tudta, hogy hét magyar vádlotton hajtották végre a halálos ítéletet július 31-én este. Az általa felsorolt kivégzett személyek között nem szerepelt Ludwig Kálmán, helyette Kelemen Lajos neve olvasható, bár a lista összeállításával kapcsolatban szintén a Skrivanek által aláírt dokumentumra hivatkozik. Konstantin Sakharov (1992) 114–116. old. Más forrás szerint harcban elesett hús magyar internacionalista, a házkutatást követően három embert agyonlőttek, a megtorlás során 28 személyt kivégeztek, egy illető pedig öngyilkos lett. Szántó Zsuzsa (1967) 10. old.
8. A cseh légió csapatai 1918. június 20-án foglalták el Krasznójarszkot. Három nappal később egy század cseh katona megszállta a tábor őrtornyait, majd kihirdetésre került, hogy a csehszlovákellenes agitációt kötéll általi halállal büntetik. Stessel Ernő (1925) 190–191. old. Rátz Kálmán és Konstantin Szaharov munkái mellett a csehszlovák légió oroszországi történetéről lásd Alekszandr Kotomkin (1930): O csehoszlovackih legionerach v szibiri. 1918–1920. Imprimerie d'Art Voltaire. Paris. Karel Pichlík – Bohumír Klípa – Jitka Zabloudivá (1996): Českoslovenští legionáři. 1914–1920. Mladá Fronta. Praha. Gabriel Župčan (2008): Der Tschechoslowakische Legionär in Russland 1914-1920. Diplomarbeit. Universität Wien. Wien.
9. A dokumentum fordítása megjelent a krasznójarszki vagy omszki Vörös Újság 1920. évi egyik januári, esetleg februári számában. Baja Benedek (1930) 423. old.
10. Baja Benedek (1930) 422–424. old.
11. Baja Benedek (1930) 422. old. Megjegyzendő, hogy Stessel Ernő (aki – három hónap kivételével – 1918 októberétől 1922 tavaszáig a krasznójarszki hadifogolytáborban tartózkodott) memoárjában 30-án hajnalról ír. Stessel Ernő (1925) VII., 201. old.
12. Kolcsak haderejével kapcsolatban lásd Boris Raymond (1972): Victorin M. Moltchanoff – The Last White General. The University of California at Berkeley. s.l.
13. Konstantin Szaharov tábornok emlékei szerint a 31. szibériai lövészezred állományát augusztus elején utánpótlásként indították volna útba a parancsnoksága alá tartozó hadsereg számára. Leírása szerint július 29-ről 30-ra virradó éjszaka (ebben az időszakban, ezen a területen általa jellemzőnek talált) bolsevik és eszer agitáció hatására azonban felkelés tört ki a jobbára szibériai földműves fiatalokból álló legénység soraiban. Sakharov (1992) 114–116. old. A tábornok Kolcsak által 1919. július 14-én elrendelt átszervezés augusztusi megvalósulásáig az ún. Nyugati Hadsereg parancs-

- noka volt. Jonathan Smele (1996) 478, 524. old. Stessel Ernő visszaemlékezésében a 30. ezredet jelöli meg. Stessel Ernő (1925) 201. old.
14. Erről az akkor a táborban tartózkodó Zalka Máté is említést tett 19131. január 13-án Moszkvában, a Szibériai Bajtársi Kör ülésén elmondott beszédében. Zalka Máté (1957) 216–217. old.
 15. Baja Benedek (1930) 422. old.
 16. Baja Benedek (1930) 424–425. old.
 17. Stessel Ernő (1925) 201–202. old.
 18. Baja Benedek (1930) 425. old.
 19. Nyéki Károly (1970) 192. old. Erről Rátz Kálmán is megemlékezett az oroszországi cseh légió történetéről írt munkájában. Rátz Kálmán (1930) 96–97. old. Rátz Kálmán huszártisztként többször megsebesült a keleti fronton, ismeretlen időpontban orosz hadifogságba esett, majd 1917 végén Tomszkból, később Szentpétervárról megszökve még a világháború alatt hazajutott. Renfer Ágnes – Seres Attila (2009) 1. old.
 20. Baja Benedek (1930) 425. old. Stessel Ernő (1925) 202. old.
 21. Baja Benedek (1930) 425. old. Stessel Ernő (1925) 202. old.
 22. Baja Benedek (1930) 422. old.
 23. Szántó Zsuzsa (1967) 10. old.
 24. Baja Benedek (1930) 424–425. old.
 25. A tábor elrendezéséről Stessel Ernő által emlékezetből rajzolt ábra alapján feltételezhető, hogy a tábor alsó részén, mintegy középtájról helyezett (hadifogoly) tiszti barakkokból, illetve a mellettük elhelyezkedő legénységi barakkokból nagyjából rá lehetett látni a templomra, és a környező építményekre. A tábor alaprajzáról készített ábrán a 30. ezred körletei a részben árokkal körbevett téglalap alaprajzú terület bal oldalán láthatóak. Ezekről jobbra a 31. ezred számára fenntartott (kerítéssel körbevett, és egy oldalon részben árokkal elválasztott) épületei találhatók. (Utóbbi alakulat körleteinek elhelyezkedése mintha tükörképét mutatta volna a másik egység számára fenntartott térségnek.) A vázlat közepétől jobbra a hadifoglyok barakkjait ábrázolta, jobb szélén (mintegy középtájon) a földkunyhó-táborral. Mindegyik részhez tartoztak kiegészítő és gazdasági építmények, mint pl. konyhák, raktárak, istállók stb. Az alaprajz készítője a 30. ezred állománya által lakott terület felső részén, számos raktárpépület között – viszonylag közel a tábor felső széléhez – jelezte a lőszer tárolására hasznosított építményeket. Alul, két hosszabb, emeletes legénységi barakkal szemben ábrázolta a kétemeletes tiszti szállásokat. Lásd Stessel Ernő (1925) 1. sz. melléklet.
 26. Baja Benedek (1930) 422. old.
 27. Stessel Ernő (1925) 202–204. old. Baja Benedek (1930) 425–426. old.
 28. A Magyar Szövetség 1919. február 28-án jött létre. Nyéki Károly (1970) 190. old., 193. old. 62. jegyzet.
 29. Stessel Ernő (1925) 200. old. Konstantin Szaharov is önszegélyező és kulturális egyesületként emlékezett meg szövetségről, amelynek vezetőit véletlenül találta az ellenük felhozott vádakban, mind a kibontakozott lázadással, mind a csehszlovákellenes tevékenységgel kapcsolatban. Tudomása szerint a tábor parancsnoka felszólította a

hadifoglyokat, maradjanak a barakkokban, mert igazolható volt, hogy nem vettek részt a lázadásban; a bevonuló cseh katonák parancsnoka pedig azt állította, hogy a foglyok védelmében érkeztek, mert az oroszok őket tervezik megbüntetni a lázadásban való érintettség miatt. Sakharov (1992) 114–116. old.

30. Stessel Ernő (1925) 202–204. old.
31. Ludvig Károly tartalékos zászlósi rangban a veszprémi 31. gyalogezred kötelékében szolgált a keleti fronton 1915 decemberében. A Bruszilov-offenzíva során 1916. július 29-én Kaszonka mellett orosz fogságba esett, és ezután feltehetően a darnicai gyűjtőtáborba került. Szeptemberben a habarovszki fogolytáborba vitték, amelyet novemberben Krasznaja-Rjécskára telepítettek át. 1918. április 14-én a hadifogolytranszporttal elhagyta a tábor, azonban a feltartóztatott szerelvénnyel utazókat május 25-én a novo-nyikolajevszki hadifogolytáborban kiszállították. Végül 1919 januárjában került a krasznajarszki tábor 6-os vagy 7-es számú barakkjába. Nyéki Károly (1970) 186–188. old.
32. Szántó Zsuzsa (1967) 9. old. 10–11. jegyzet.
33. Lévai Jenő (1934): Éhség, forradalom, Szibéria. 2. kötet. Lenintől Sztálinig 1919–1922. Magyar Hétfő Kiadó [Stádium] Budapest. 67. old. Lásd Nyéki Károly (1970) 193. old. 89. jegyzet.
34. Terbe Lajos (1966) 296. old.
35. Terbe Lajos (1959) 276. old.
36. Az elkészült példányok túlnyomó többsége nem maradt fenn, a hadifoglyok kényszerűségből megszabadultak a birtokukban lévő lapoktól. Terbe Lajos (1959) 260. old.
37. Nyéki Károly (1970) 190. 193. old. 77. jegyzet.
38. Pogonyi Antal (1957): Krasznajarszki folyóiratok. Hadtörténelmi Közlemények. 1957/3–4. szám. 179. old. Terbe Lajos (1959) 276. old.
39. Nyéki Károly (1970) 190. old. Dornbusch Richárd (1931): Hogy fogadtuk a magyarországi proletárdiktatúra híret Krasznajarszokban. Sarló és Kalapács. 1931/3–4. szám. Lásd Nyéki Károly (1970) 193. old. 69., 80. jegyzet.
40. A Jenyiszej illusztrációit Baja Benedek készítette, aki 1930-ban Az oroszországi hadifogság és a magyar hadifoglyok hazaszállításának története című kötetet szerkesztette, Dornbusch Richárd pedig Pogonyi Antal leírása szerint a későbbiekben az omszki Vörös Újság szerkesztője lett. Terbe Lajos (1959) 276. old.
41. Nyéki Károly (1970) 190. old. I. Matvejev (1961): Az örök barátság forrásánál. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 112. old. Lásd Nyéki Károly (1970) 193. old. 82. jegyzet.
42. Farkas Gábor (1929): Dejatyelnoszty podpolnoj organizacii vengerszkih kommunisztov v Krasznajarszkeve 1919. godu. Proletarszkaja revolucija. 1929/10. szám. 102. old. Lásd Szántó Zsuzsa (1967) 9. old. és 11. jegyzet.
43. Szántó Zsuzsa (1967) 10. old.
44. Lásd Szántó Zsuzsa (1967) 10. old. és 12. jegyzet.
45. Nyéki Károly (1970) 192. old.
46. Nyéki Károly (1970) 192. old.

47. Szántó Zsuzsa (1967) 10. old.
48. [Omszki] Vörös Újság cikke arról, hogy hogyan koncolták fel 1919. augusztus 1-én Krasznojarszkban a magyar kommunistákat. L. I. Jakovlev (1967–1968) 551–552. old. 2. jegyzet.
49. Bizonyos hivatkozások a 2162. számú cseh katonai parancs értelmében végrehajtott kivégzések időpontját – mind a Jenyiszej-csoporthoz, mind a Magyar Szövetséghez tartozó elítéltek esetében – augusztus 1-én, este hét órára tették, helyszínként pedig a téglatelepet jelölték meg. Szántó László (1967): Szibériai nappalok és éjszakák. Új Szó (Pozsony). 1967. május 21. Lásd Nyéki Károly (1970) 192. old. 94. jegyzet. Hadifogoly Újság. 1920. június 15. 2. old. Lásd Nyéki Károly (1970) 192. old. 93. jegyzet.
50. Stessel Ernő (1925) 205. old. Forgács Dezsőt korábban már bebörtönözték bolsevik tevékenysége miatt. L. I. Jakovlev (1967–1968) 641. old.